

Věc a svět – diskuse

Ladislav Hejdánek

◆ bytový seminář, česky, vznik: 21. 2. 1982 ◆ poznámka: kazety LVH8VA, LVH9VA

◆ private seminar, Czech, origin: 21. 2. 1982

Věc a svět - diskuse

Bytový seminář / česky

datum vzniku: 21. 2. 1982; poznámka: kazety LVH8VA, LVH9VA

[je zvláštní, že jsou tu jen tři strany kazety, tj. 3 x 45 minut, nikoli 4 x 45 minut, když jde o dvě kazety; zkontrolovat!!!]

(Věc a svět - diskuse.mp3; nejedná se o přepis všeho, ale jen o zachycení hlavních myšlenek, místy ovšem doslovně podrobné)

0:00:00

Čte se Martin Heidegger, Básnický bydlí člověk.

Výklad o džbánu. Je to věc, nejsme to my. Věc je tím, čím je, jen skrze nás. Ale přece jen to nejsme my, i když se na tom nějak podílíme. Ale co smrtelní? Jak můžeme mluvit o smrtelných? Když jsme jedni z nich. Otázka je, co nám mluvení/řeč dovoluje. Dovoluje nám mluvit o předmětech a mluvit o věcech. Ale umožňuje nám také mluvit o smrtelných, nebeských, zemi a nebi. Co to znamená? Tam přece mluvíme úplně jiným způsobem, ne? Ale jakým? Smrtelní přece nejsou věci!

...

0:13:00

Otázka, co je to svět. Jestli je to jen pomysl, nebo něco jiného. Jestli se v řeči věc a svět jenom ukazuje, nebo se tam teprve stává, konstituuje, ustavuje. To je základní otázka.

Řeč sama to není schopná dělat, samozřejmě, ale dělá to skrze člověka, který je jedinou bytostí žijící v řeči. Bez člověka ukazování není možné, což říká i Heidegger a my souhlasíme.

0:15:00

Pokud by se to konstitovalo, znamenalo by to, že jde v posledu o útvary řeči a ne o to, co se skrze ně ukazuje.

0:17:15

No dobře, co to je možnost? To je naprosto neprůhledné slovo!

0:20:00

Podle Heideggera se vztahujeme ke džbánu, jako kdyby to bylo něco samostatného. Tohleto je princip fenomenologické redukce, že se jenom uvažuje, že fenoménem je pro nás něco, jako kdyby to bylo něco samostatného. Bereme to jenom jako fenomén. Jestli je to skutečně něco samostatného, to je vyloučeno z diskuse, to je vytknuto před závorku. Ale my to teď stavíme tak! Svět se také jeví jako něco, co je skutečné. Dokonce tak skutečné, že my v tom světě žijeme. My ten svět jen nemyslíme, žijeme v něm. Na obě strany: o věci není zcela jasno, že je něčím skutečným, ne pouhým pomyslem, a u světa není zcela jasno, že to není pouhý pomysl a že to není nic skutečného. I Heidegger říká, že žijeme ve světě.

0:22:00

Vůbec není pravda, že svět je pomysl.

Úplně stačí osvětit. V osvětí se věc ukazuje právě tak jako ve světě. Osvětí budeme říkat svět a budeme naprosto v souhlase s Heideggerem. Na co potřebujeme svět, abychom mohli mluvit o věci? Heidegger to chce, ale není jasné, co se tím získá.

[pak dlouhá debata, která nikam nevede]

0:29:00

Co je to svět? To nezavedl Heidegger. A o světě nezačala první hovořit až filosofie. Téma svět je téma mytické! To není nějaký pomysl! Naopak, bez ponětí světa se lidé neobešli od samého začátku. Rozdělení, na jedné straně osvětí, na druhé straně svět jako pouhý pomysl. Vývoj od mýtu k logu, od skutečného osvětí k pomyslu světa.

0:31:00

Svět ale není žádná konstrukce. Důležité je to, že člověk tematizuje svět mnohem dřív, než začal pojmově myslet. Pojem osvětí je velmi recentní, i když náběhy se najít dají. Většinou jsou to náběhy jiného typu, je tam důraz na subjektivitu, což není to rozhodující pro osvětí, v osvětí nejde o iluzi, nýbrž o osvojení. Když džbán беру jako džbán, tak to není moje iluze. Jako kdyby to ve skutečnosti žádný džbán nebyl, jen já to používám jako džbán. Tak, jako když to formuloval Démokritos jako krajní objektivismus. Ve skutečnosti džbán není džbán, nýbrž jen atomy a prázdno. Tedy tak to není. Pojem osvětí je mnohem pozdější než myšlenka světa. Že obraz světa se měnil, že lidé si mysleli, že svět je to a to, a pak se ukázalo, že tomu tak není, to je jiná záležitost, která sem nepatří. Ale oni vždycky měli za to, že žijí ve světě, nebo na světě (čeština mnohem lépe říká "na světě"). Člověk se vztahuje ke světu. Ve chvíli, kdy se člověk stává člověkem, začíná se vztahovat ke světu. Že svět míní, subjektivně se vztahuje ke světu. Že se pak ukáže, že to, co míní jako svět, že to není svět, nýbrž jen kousek světa, to je jiná záležitost.

0:35:00

Mám dojem, že má smysl mluvit o tom, že člověk se stává člověkem v momentu, kdy vykročí z přírody. Kdy přestává být pouze přírodním tvorem. Tohle překročení pouhé přírodnosti, přirozenosti (Vercors o tom psal, že člověk je "nepřirozené zvíře"), to zvíře, které se stává nepřirozeným zvířetem, protože jednou nohou vykročí z přírody, i když tam druhá noha stále zůstává, to vykročení je možné jen tak, že vykročí někam mimo přírodu. A protože v přírodě je každá bytost vázána na osvětí, tak vykročení znamená fakticky vykročení z vlastního osvětí. Prolomení hranice, která se do té doby dala posouvat, ale nikdy nebyla prolomena, teď ta hranice je prolomena a člověk se částečně staví mimo své vlastní osvětí. A to dělá právě v řeči. Moment přechodu není přechodem mezi osvětím a světem, nýbrž přechodem mezi osvětím a řečí. Teprve ve světě řeči může tematizovat svět a začne se zabydlovat jako obyvatel světa a nikoli jako obyvatel svého osvětí.

0:39:00

Ze světa řeči je mimochodem možné upadnout pouze do mluvy jako pouhého jazyka jako do osvětí. To je možné. Ale není to nutné, nemusí tomu tak být vždy. Pravda je, že mnoho archaických lidí žilo ve světě mýtu jako ve svém osvětí. Ale to vůbec není vyložitelné jako zcela univerzální a jediné realizovaný se vztah ke světu. Naopak, právě v mýtu se konaly nové a nové pokusy to udělat jinak.

Došli jsme až sem, abychom postavili otázku, kterou Heidegger nestaví, takže u něj ani není zodpovězena. To jest, jestli se v řeči svět nebo věc ukazuje jako to, čím je, anebo jestli se v řeči konstituuje, tedy jestli je svět nebo věc pouhým pomyslem.

0:42:00

Rozhodujeme se, jaká je povaha či struktura světa. Je to struktura řečová, anebo jiná? U Heideggera tohle zůstává nevyjasněno. A pro mě to má velikou důležitost. Zda se svět strukturuje teprve v řeči, anebo se jeho struktura v řeči pouze ukazuje. A já jsem na to vnímavý a citlivý proto, protože považuji za jediné nosné filosofické pojetí, že se strukturuje dřív, než dochází k jakémukoli ukazování ve smyslu ukazování nám. Havlíček: Takže svět je již strukturován před námi. LvH: Ne že je strukturován před námi, protože by to vypadalo, že už všechno je hotové, ale strukturuje se dřív, než se vyskytl nějaký člověk. Než se vyskytla jakákoli bytost, která by vstoupila do světa řeči a byla tedy toho schopna. Struktura světa není řečová.

0:45:00

U Demokrita by se taky dalo říci, že struktura světa je dřív, totiž že jsou to atomy a prázdno. Jenomže to je nedržitelné, protože to likviduje faktickou dějovost světa. A potom se všechno to, co se jeví jako věc, stává pouhým zdáním. Nejde o to, že tu jsou nějaké primordiální události, které nemůžeme vnímat, které pouze můžeme mínit jako konstrukt. To by bylo málo. Entity, které vůbec nepotřebují ke svému ustavení řeč, resp. vyjevování v řeči, tak tyto entity se sobě navzájem nějak jeví. Že jevení není vázáno na jevení nám. To znamená, že na sebe nějakým způsobem reagují, jsou schopny se vztáhnout samy k sobě, ukazují se sobě navzájem i samy sobě. Havlíček: Ale nám lidem se ukazují úplně jinak, než se ukazují nějaké té entitě, ne? LvH: Ano, jistě. Havlíček: Tím je ale zavedena řeč a pro nás je svět konstruován řečí. LvH: Ne, pro nás je to, jak se svět jeví, strukturováno řečí, ale ne sám svět.

0:48:00 OBRÁCENÍ KAZETY

...

Co to je, "míní". Je to subjektivita mínícího, nebo povaha míněného? Museli bychom především dokázat, že subjektivita mínícího chce skutečně mínit svět. A to nejde dokázat výskytem slova "svět". A za druhé musíme postavit otázku toho míněného. Pokud bychom si ujasnili (a to nemáme) Heideggerovo pojetí světa, museli bychom ho vzít do práce a posuzovat, jestli jeho vůle mínit svět je vskutku naplněna. Zda to jeho mínění světa se nemíjí [se] světem. Ale to předpokládá, že vedle Heideggerova pojetí světa máme ještě nějaké jiné pojetí světa. Třeba i své.

Jaké je Heideggerovo pojetí světa? O tom nic nevíme. Fink snad něco psal, Welt, Sein a ještě něco. Ale to je zase Finkovo pojetí.

...

1:26:00

Džbán popisuje tak, jako by to byl džbán našeho osvětí. Jako něco známého z našeho každodenního života. To je tam evidentně. Od toho odlišuje džbán jako předmět. To bereme, protože víme, že jsou dokonce daleko průhlednější případy, že fyzika něco zredukuje na entity, se kterými ona umí pracovat. Víme, co míní Heidegger jako "džbán jako předmět". Okrouhá všechno, co pro nás džbán znamená. Když mluvíme o džbánu, nás právě džbán jako předmět vůbec nezajímá, nás zajímá jen to, čím je džbán jako věc. Pokud se dá vzít za ucho a nalít do něj něco. V tradiční formě myšlení, která čím dál víc oprošťovala věci, zbavovala je konotací, spoluvýznamů, které jsou důležité v našem životě, v této tradici, která z věcí dělala pouhé předměty, se mělo za to, že skutečný svět, to jsou ty předměty. A že ty významy k tomu my navěšujeme díky svému praktickému, neteoretickému...

Takhle se to vykládá ještě dodneška - všude kromě filosofie. Demokritos říkal, že všechno, co se nám jeví, je pouhé zdání, ve skutečnosti atomy a prázdno. Co je tohle "ve skutečnosti"? Jinak vše prchavé a subjektivní. Proti tomuhle Heidegger, který tuhle tradici odmítá, chce ukázat, že svět není jenom souborem předmětů, a nemá nic jiného, než že to je soubor věcí (i když to takhle neříká). Věci jsou vyloženy na příkladu džbánu jako to, co pro nás má nějaký význam. To znamená, že svět je jakýsi soubor významů. A teď je to strašně blízko jakémusi subjektivismu, že by se nám svět rozplynul do pouhé představy, byť jiné, než která představuje předměty. Tomu se Heidegger brání tím, že tam z ničeho nic zavádí momenty, které nemohou být vyloženy jako výplod subjektu. Zatímco že džbán má ucho, to je proto, že ho hrnčíř udělal s uchem. Potřebujeme džbán za něco držet. To všechno je vztaheno k nám. A teď on tam našince zahrne do něčeho, co evidentně přesahuje jenom ty našince. A zatím nevíme, co s tím dál, ale je nepochybné, že je tu nějak řeč o smrtelných, do nichž člověk patří, a božských, do nichž nepatří. To je všechno, co se s tím dá dělat. A teď jakou povahu mají smrtelní nebo ti nebeští atd., no evidentně to má jinou povahu než věc, tím méně předmět. Tohle je možné zatím docela dobře doložit na textu. A teď jsou tu nejasnosti a námitky. Ta první námitka pro mě: když říká něco o smrtelných...

1:36:00 OBRÁCENÍ KAZETY

Je pro nás svět strukturován jinak než řečí?, ptá se Havlíček. A je pro nás ještě jiný svět, než ten, který je konstituován řečí?

Ta věc se týká pojmového myšlení, specifická záležitost evropské pojmové tradice. Nejde o to, zda můžeme vidět něco jiného než to, co vidíme. To by byl nesmysl. Leda bychom měli na mysli, že jde o otázku perspektivy, která může být různá. Ale tak to míněno nebylo. Lze vidět něco v silném smyslu jiného? Tohle rozlišil např. už Platón (a nepochybně i jiní), že můžeme mínit i to, co jsme nenahlédli. Můžeme to mínit jako otázku. Ve středověku se argumentovalo (a najde se to třeba i u Leibnize), že Bůh je bytost nejvíce dokonalá a že bytí náleží k dokonalosti. Že nejvýše dokonalá skutečnost by nebyla dokonalá, kdyby nebyla. Ergo: dokonalé nejvyšší bytí jest. Bůh jest. Proti tomu šprýmaři vymysleli šarádu s ideálním ostrovem, kde všechno je dokonalé, ergo musí pak existovat. A ukazovali na tom logické chyby. Nepochybně to logická chyba je, lapsus. Ale jak je ten lapsus možný? Můžeme se tázat na ideální ostrov nebo dokonalé bytí a můžeme něco mínit i tam, kde žádný dokonalý ostrov není. V matematice je to běžná záležitost. Pracuje se s nekonečnem, ačkoli se s ním počítat nedá. Rovnoběžky jako dvě přímky v rovině, které se protínají až v nekonečnu. Pojem nekonečna je míněn, nikdo to nemůže nahlédnout, uchopit, porozumět, je to do extrému vyhnaná hodnota, se kterou se dá nějak pracovat, i když ne běžně. Tak je možno mínit svět i v případě, že by žádný nebyl. Je možné mínit věc, i kdyby byly pouhé předměty [v Heideggerově terminologii]. Pojmové myšlení vynalezlo něco, co do té doby zůstávalo skryto - ne že by to vůbec nebylo. Nebylo to přístupno myšlenkové práci, která byla možná potom. Totiž že umožnilo vědomě odlišit od sebe mínění jakožto mínící a mínění jakožto míněné. U Descarta to bylo takřka vysloveno a přinejmenším byla připravena nezbytná platforma, aby to vysloveno mohlo být, v podescartovských diskusích a polemikách. Když se začalo stavět na proslulé větě "cogito ergo sum" a když se začalo rozlišovat cogito cogitans a cogito cogitatum. Myslím, tedy jsem. To je myšlenkový postup, který dostává určitou podobu; je tu určité mé myšlení, které na sebe bere podobu, tvar myšlenky, že když myslím, tedy jsem. Formulace "myslím, tedy jsem" má na začátku slovo "myslím". Ale to není to myšlení, kterým myslím tu myšlenku, že "myslím, tedy jsem". Cogito, kterým aktualizuji Descartovu větu, a to cogito, které v tom není vyjádřeno, ale je nezbytnou podmínkou, aby vůbec Descartes to mohl říci a my to po něm mohli opakovat, to cogito, to je cogito cogitans, myšlení myslící. Jakmile ale řeknu Descartovu formuli, tak

to cogito, které tam říkám, je cogito cogitatum, poněvadž já přemýšlím o tom, že když myslím, tak jsem. Uvědomuji si ve svém myšlení, že myslím. Když to analyzujeme, je to tam přítomno, i když to Descartes takhle explicitně nerozlišil. Na tom je vidět 1) jak myšlení je zvláštní skutečností, která je schopna se vztahovat nejen k něčemu mimo sebe, ale také k sobě, což se hned tak o nějaké skutečnosti říci nedá; 2) že vedle toho můžeme mluvit ještě o některých jiných skutečnostech, například o mluvení, které také může mluvit o sobě (můžeme mluvit o mluvení, stejně jako myslet o myšlení). Například mluvit o stříbro, mlčet o zlato. Když rozlišujeme mluvu a řeč, pak i řeč se může vztahovat k sobě. Dokonce jen díky tomu je možné, aby myšlení a mluvení se také mohlo vztahovat k sobě.

Díky tomu se teď otevírá možnost, že máme určité smyslové vjemy, určité zkušenosti se světem kolem nás, tedy s osvětím, s předměty, věcmi, bytostmi, lidmi, s poměry apod. Ale můžeme mýnit i něco, co takhle před sebou nemáme, s čím se nesetkáváme, co není naším osvětím. Můžeme mýnit např. Kantovu věc o sobě, se kterou se podle Kanta nikdy nemůžeme setkat (tím by se stala věcí pro nás). Podobně můžeme mýnit svět, i když se nikdy nesetkáme se skutečností jako celkem, a přesto můžeme mýnit celek skutečností. A můžeme ho mýnit různým způsobem. Například jako souhrn daností, souhrn všech předmětů. Někdo jiný může mýnit celek jako určitou množinu věcí (už ne předmětů), které jsou navzájem spjaty nesčetnými vztahy. Atd. Můžeme se vztáhnout k něčemu, čeho zkušenost nemáme a nemůžeme mít, zkušenost ve smyslu vidění, nahlédnutí, ohmatání. Ale už to, že se k tomu můžeme míněním vztáhnout, už to je kus naší zkušenosti. Můžeme si svou zkušenost rozšířit do oblastí, které se vlastně zkušenosti vymykají. Protože tady už nemáme zkušenost s míněnou věcí, máme jen zkušenost se svým míněním, ale i tím se nějakým způsobem vztahujeme k míněnému, ať už to je nebo není. Díky tomuhle se otevírá další mezisféra, která je pro filosofii a potom pro vědu elementárně důležitá. Tím, že se můžeme v mínění vztáhnout k něčemu, co se vymyká jakékoli zkušenosti, může nám to umožnit pohled a přístup ke skutečnosti, v němž se ta tematizovaná dosavadní zkušenosti se vymykající skutečností ukáže jako třeba také doopravdy skutečná – nejenom míněná, nejenom vymyšlená, konstruovaná, nýbrž jako něco, co naší intelektuální aktivitě, na našem mínění, na našich pojmových konstrukcích není závislé. Kdyby Leukippos a Démokritos netematizovali atomy, tak by nemohla po všech těch korekturách věda (fyzika a chemie) dospět k modelům atomů, jak je máme dnes. Protože by se na to nikdo neptal. Nejprve je potřeba otázku nějak postavit a mýnit cosi, k čemu se vztahujeme, a pak můžeme provádět korektury, když se ukáže, že to, co jsme mínili, není jenom produktem našeho mínění, ale někde tam se díky našemu mínění začnou ukazovat skutečnosti, které se nekonstituují na základě našeho mínění, které nejsou našimi produkty, produkty mínění, to nejsou naše konstrukce. Pro otázku světa to vypadá tak, že podobně jako Leukippos a Démokritos postulovali atomy, podobně jako filosofové od prvních počínaje, měli postulovaný pojem arché, tím se postulovala nějaká skutečnost, která se dnes ukazuje jako neexistující, dnes něco takového nemůže být uznáváno. Ale to, že byla otázka tímto způsobem formulována, bylo strašně důležité pro další vývoj filosofického a vědeckého myšlení.

Zpátky k původní otázce, zda je pro nás svět strukturován jinak než řečí. Naše asistence spočívá v tom, že strukturujeme své mínění (cogito cogitans), tím konstruujeme určité intencionální předměty (ve smyslu cogitatum) a k tomuto myšlení patří podstatně to, že intencionální předmět není naším posledním cílem, nýbrž my ho máme jako určitý prostředek k tomu, abychom se skrze něj vztáhli k nějaké skutečnosti. A teď se může stát, že intencionální objekt je konstruován tak, že žádná další skutečnost mu neodpovídá, že to je pouhá myšlenková konstrukce. Ale také se může stát, že to není

pouhá myšlenková konstrukce, ale že skutečně nám umožňuje mířit k něčemu skutečnému. A pak jsou zase dvě možnosti, že nám to umožňuje správně, nebo nesprávně. Může to být taková konstrukce, která vede k falešnému uchopení skutečnosti, nějak vadnému, anebo konstrukce, která se vadám vyhýbá a vede k lepšímu porozumění té skutečnosti. Tohle všechno se může dít jedině ve světě řeči a řeč nám umožňuje přes různé myšlenkové postupy dávat dohromady intencionální objekty v logické rovině takovým způsobem, že vytváříme takové celé rozsáhlé struktury intencionálních objektů. A teď už nejde jen o to, aby jeden intencionální objekt nějakým způsobem ukazoval, odhaloval či otvíral správný pohled na nějakou skutečnost. Ale aby celá ta soustava, struktura intencionálních objektů aby nám ukázala souvislosti jednotlivých skutečností, které jsou za nimi. A protože jsme schopni mýnit i to, s čím nemáme bezprostřední zkušenost, a protože víme, že řeč nám umožňuje přecházet či přeskakovat obrovské vzdálenosti, od jedné věci k jiné, a to logicky, ne nahodile, a dávat je do souvislostí, tak můžeme mýnit, tj. postulovat, na zkoušku předpokládat, že řeč je takový prostor, ve kterém nakonec všechny ty intencionální předměty mohou dostat své místo, aniž by docházelo k trhlínám. Všechno to nějak logickým způsobem souvisí se vším ostatním. Na základě toho se můžeme domnívat, že tohle není nebo nemusí být vlastnost jen řeči, ale v řeči, která tuto vlastnost má, se zároveň ještě ukazuje to, že také ve světě je nějaký řád, který se ukazuje jen v řeči. Protože jediná řeč nám to dovede ukázat všechno. Ne najednou, nýbrž tak, že dovede přecházet od jednoho k druhému. Tímhle tím je postulován svět jako kosmos, což provedli staří Řekové, jako uspořádaný celek. Krásný dokonce celek. Tento pokus chápat svět jako uspořádaný krásný celek je možný pouze v pojmovém myšlení. V mýtu logická rovina ještě neexistuje, tam jde o určité myšlenkové asociace, o atraktivnost jakýchsi obsahových spojení, o obrazivost, o tyhle stránky. Ale myšlenka mínění světa jako krásného, uspořádaného celku se nemůže vyskytnout. To je možné teprve v tradici pojmového myšlení.

Z toho vyplývá jedna věc. Když to takhle geneticky načrtneme, opravdu to vypadá tak, že my bychom nebyli schopni vůbec ke světu dojít jinak než tak, že jej myšlenkově konstruujeme. Nevylpává to přímo, ale takřka sugeruje nám to tento výklad. Že pojem světa je pojem "na splátky", "na hypotéku". Že má jenom funkci v našem myšlení, že něčemu slouží, ale že ničemu neodpovídá, na nic skutečného neukazuje. Že je to jen jakýsi myšlenkový nástroj. A mně se zdá, že tohle je důraz, který z toho vysvítá nejvíc, když čteme Husserla nebo Heideggera. Heidegger si ovšem dává záležet na tom, aby to nebylo jednoznačné, dává tam formulace, které tomu jdou tu a tam napříč. Heidegger si byl velice dobře vědom, že nechce zůstat u fenoménů.

Jakmile tam zavedeme - o tom jsme mluvili včera s Honzou - otázku intersubjektivitu u Husserla a radikalizaci této otázky tím, že je rozšířena z roviny lidských subjektů do roviny sub-humánních subjektů v tom smyslu, jak jsme o subjektech mluvili tady, pak se ukáže, že geneze je mnohem starší, že geneze světa začíná mnohem dříve, než vůbec k nějakému chápání, ukazování světa člověku dojde, protože je tu daleko dříve, než nějaký člověk existuje. Že tedy ve skutečnosti se člověk vyvíjí z pra-opa, před-člověka a pra-člověka už ve světě, ovšem ve světě, který má jiný charakter a který se pronikavě mění, když se z před-člověka a pra-člověka stává člověk. Ne že by tedy tady ten svět nebyl, ale ten svět se mění. Není to tak, že všechno už je předtím, protože člověk je také kus světa. A svět, ve kterém žijí bytosti, které jsou schopny pobývat ve světě řeči, se pronikavě liší od světa, kde tyto bytosti nejsou. Dá se to formulovat tak, že tím, že se ze zvířete stal člověk, tím se dosavadní svět stal pouhou přírodou. Tato formulace něco vystihuje: to, co bylo dosavadním světem, co do té doby bylo světem, se stává pak už jen částí světa. Tím, že tu je bytost, která už nežije jen ve světě, nýbrž žije i v řeči, bydlí v řeči. Je to komplikovanější, než aby se dalo říct, že svět už tady byl předem a že my ho

jenom chápeme a že v našem myšlení a pochopení se svět ukazuje. On se nejenom ukazuje, ale zjišťuje se, stává se něčím jiným. Ale není to tak, že se v našem pochopení konstituuje. Poněvadž naše pochopení je vždycky v napětí s tím, čím svět skutečně je.

(Jestli je pro nás svět utvářen výhradně řečí, anebo i jinak, to je znovu otázka posluchačů. Chmm.) Naše chápání světa je určováno nejenom naším myšlením, ale také naším pobytem ve světě. Ale nejenom naším pobytem, ale také tím světem. Když se prakticky, životně orientujeme ve světě určitým způsobem, tak to nepochybně bude mít vliv na to, jak svět chápeme. Neboť jak svět chápeme, to je založeno na reflexi našeho praktického pobývání ve světě. Ale v reflexi se vyjevuje nejenom náš způsob pobytu ve světě, ale ukazuje se také povaha světa, v němž pobýváme. Takže to není jednoznačná závislost. Závisí to na formulaci otázky. Při této formulaci samozřejmě to, že svět ukazuje našemu pochopení, to záleží jednak na našem přístupu, ale také na tom světě.

Havlíček: Ale jestli se pro nás svět ukazuje ještě jinak než prostřednictvím řeči, o to jde.

LvH: No jistě také jinak, třeba my se pohybujeme v gravitaci způsobem, který nevyžaduje žádné teorie gravitace. Prostě se chováme v gravitaci stejně jako pes nebo slon, kteří žádné pochopení nemají. Žádné pojetí gravitace jako gravitace se jim neukazuje, přesto vědí, co s tím mají dělat. Nebo ptáci, kteří létají a nic o tom nevědí. Nebo dítě, které vůbec nechápe, co je gravitace, ale dovede ve svých činech rozlišit, co je nahoře a dole. Nedovede o tom nic říci, ani si to neuvědomuje předmětně, ale přesto se v tom orientuje. Nebo: jíme různou potravu a něco je stravitelnější a něco méně. To nezávisí na tom, co o tom víme. Ne že by to vůbec nesouviselo, někdy se vliv myšlení na trávní dá prokázat. Ale ten svět se ukazuje spíše tak, že polkneme něco, a pak je nám zle. A to bez ohledu na to, jestli něčemu rozumíme nebo nerozumíme. My jako konkrétní lidské bytosti žijeme ve světě, který se nám neukazuje jen přes naše chápání. Tomuhle já chci terminologicky říkat ukazování. Protože chci zachovat možnost, aby jedna primordiální událost se ukazovala druhé primordiální události. Ale jinak je to pouze terminologická záležitost.